

**FESTES PATRONALS
FORCALL
2008**

DEL 22 AL 30 D'AGOST

Foto portada: Jose Ramón Gil Querol
I Premi Concurs de Fotografia Forcall 2.007
Foto interior portada: Clara Sorribas Obon
III Premi concurs de fotografia Forcall 2.007

SALUTACIÓ DE L'ALCALDE

De nou amb l'arribada de les festes i l'edició d'aquest programa, puc dirigir-me a tots els forcallans i forcallanes. Les festes patronals suposen moments per a gaudir en família, amics i en definitiva entre tots els que estos dies eixirem al carrer per a tornar a disfrutar d'estes festes que des de la Comissió han tornat a programar-nos. A ells la meua felicitació anticipada i el agraïment de dur endavant una feina important per tal de que tots i totes ho passen el millor possible.

Enguany, des de l'Ajuntament ens havíem marcat el repte de poder contar amb un pavelló nou per aquestes dates, no obstant el retràs per dur endavant l'enderroc de l'antic edifici de la Cooperativa, ha fet que tinguem que marcar-nos unes altres dates per a que tots puguem disfrutar d'aquest nova instal·lació. Des d'ací, volia novament agrair la col·laboració i l'enteniment amb els membres i socis de la Cooperativa Sant Víctor; la importància que te per al poble tindre aquest tipus de servei en aquest lloc, sense cap dubte millorarà les possibilitats de poder realitzar altres actuacions que fins ara resultava pràcticament impossible.

Altres instal·lacions complementaries per a festes son necessàries, així un nou corral per als bous que evitarà que tinguem que llogar, així com una caseta per a facilitar a la Comissió de festes la seua tasca en la Plaça Major, son nous instruments per a que puguem tindre unes festes millors i més completes a poder ser.

La realització de tots els actes, religiosos, culturals, festius, taurins, esportius, etc, necessiten la implicació de tota la gent, per aixó vos animo a tots, forcallans, forcallanes i visitants a que participeu en les festes, en allò que vos agrade mes i les disfruteu. I a tots aquells que participeu i col·laboreu, gràcies. Així que ja sabeu, passeu les festes de la millor manera possible. Feu molta festa i passeu unes molt bones festes!!!.

Santiago Pérez Peñarroya
Alcalde de Forcall

Foto de Jose Luis Viñals Pitarch
Participant en el Concurs de Fotografia 2.007 de Forcall

SALUTACIÓ DEL MOSSEN

Salutació

Més d'una vegada m'heu sentit dir: "Què bé s'està aquí!" i ho torno a dir, què bé s'està! Una prova d'això és veure com s'ha anat omplint el poble de gent, familiars i amics que venen a visitar-nos. Entre tots crearem el millor ambient per viure les festes amb alegria.

Entre les coses que he descobert del patrimoni religiós de la Parròquia de Forcall són els "guions". D'entre ells, a les Festes Majors, en destacaran dos de ben importants: el de Sant Víctor i el de la Mare de Déu de Consolació. Els dos són d'una bellesa singular.

En aquests "guions" destaquen les pintures, els bordats i les filigranes que fan d'ells una peça única. Del "guió" de Sant Víctor fixeuvos en els dos símbols que el complementen. Una llarga llança que s'ajunta amb una palma. Tots sabem que la primera ressalta l'ofici del soldat romà i la segona és el fruit de la fe, el martiri. En el guió de la Consolació destaca la corona bordada en fil d'or, recordant la categoria de Reina que té la Mare de Déu.

Aquests símbols que trobem als guions poden ser-nos d'ajuda si els fem nostres i els donem el valor que manifesten en les festes que s'acosten. La llança ens recorda la valentia i la decisió de fer les coses ben fetes. La palma recorda el compromís que tenim en la tradició religiosa dels pares i en la nostra pietat. I la corona de la Consolació fa una referència clara a la qui ens ensenya el bon camí de la vida.

Els dos sants són el qui donen nom a les festes, són els intercessors del poble i són també els més visitats tan a l'ermita com a la capella de les relíquies per moltes ànimes anònimes que busquen sentir-se protegides i escoltades per mig la seva santa veneració.

Així que aprofito, baix la intercessió dels dos sants, per desitjar-vos molt bones festes a tots i que aconseguim crear un ambient tan bo que puguem acabar dient: "Què bé s'està ací!".

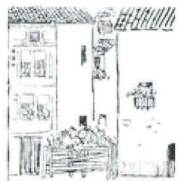

Autor Conxita Cardona
Participant en el concurs de fotografia de Forcall 2.007

FORCALL EN FESTES

PERA
RODRIGUE

Benvolguts veïns,
com cada any,
l'arribada de l'estiu ens
apropa les esperades
festes patronals en honor
a la Verge de la Consolació
i a Sant Víctor. La
Comissió de Festes,
novament ha tornat a
preparar un programa ple
d'actes per a què tothom
gaudeixi de la tradició,
la música i l'alegria de les
festes.

Vos demanem que sortiu
al carrer amb ganes de
gresca i encomaneu aquest
sentiment a tots els que us
envolten.

En nom de tots els
membres de la comissió,
vos desitgem:

Bones festes !

COMISSIÓ DE FESTES

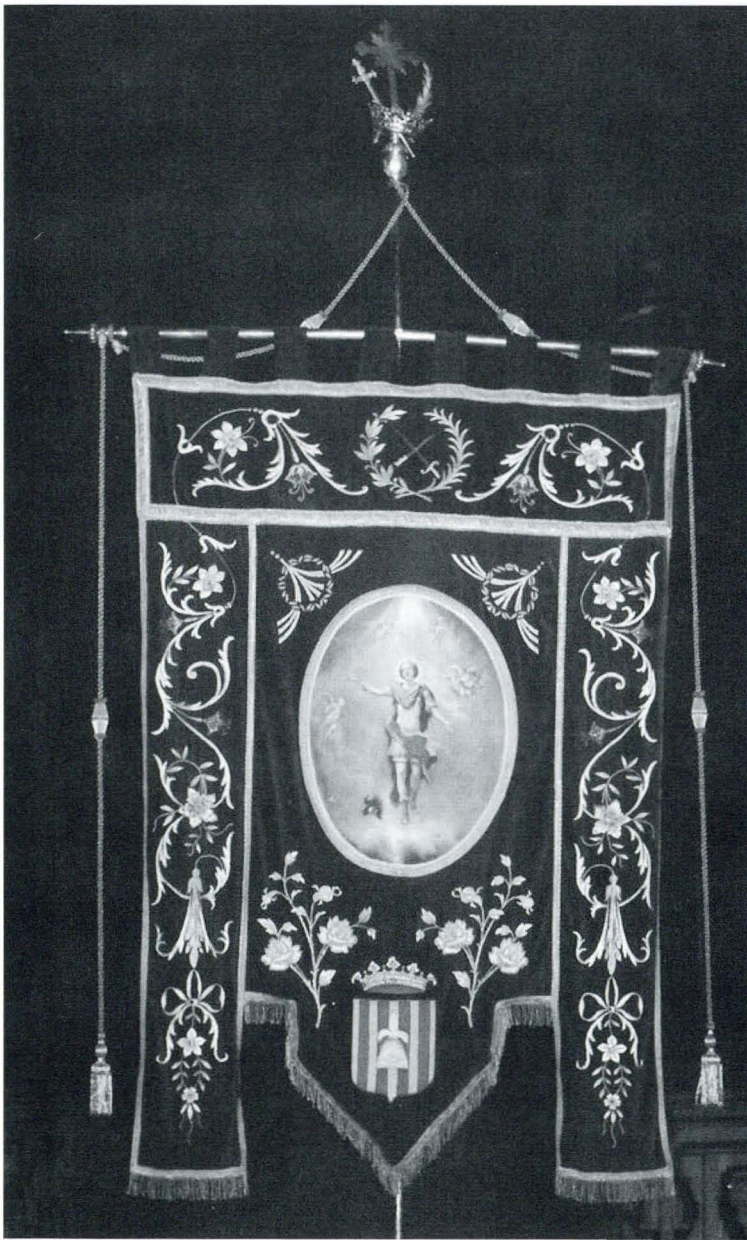

Foto de Sergio Bordas. Guio de Sant Vito.

Festes patronals en honor a la Mare de Déu de la Consolació i Sant Víctor Màrtir

Forcall, del 22 al 30 d'agost 2008

Viernes 22 de agosto

19:00 – 21:00 h. Venta de bonos en el Groc.

22:00 h. Pregón inicio fiestas

22:05 h. Pasacalles con los gigantes y charanga “Herederos del coñac”, durante la vuelta se invitará a todos los asistentes a sangría.

24:00 h. Gran actuación de la orquesta “CAMELO”

Sábado 23 de agosto

08:00 h. Encierro en la Plaza Mayor.

13:00 h. Toque de Ave María y volteo general de campanas.

16:30 h. Toros de calle en la plaza Mayor.

20:00 h. Salida de la romería hacia la ermita de la Patrona. Allí último día de la novena y rosario de antorchas hasta la iglesia parroquial, donde se cantará la Salve.

22:30 h. Toro embolado en la Plaza Mayor.

24:30 h. Fiesta en el Pabellón con la orquesta “ATILA”

Domingo 24 de agosto

07:30 h. Ave María y volteo general de campanas.

08:00 h. Rosario de la Aurora, seguidamente Santa Misa.

11:00 h. Misa Solemne concelebrada.

12:30 h. Pasacalle que transcurrirá por las principales calles de la villa, con danzas.

13:00 h. Volteo General de Campanas

17:00 h. Vísperas cantadas en honor de nuestra Patrona.

17:30 h. Procesión. En la plaza Mayor,

Divendres 22 d'agost

19:00 - 21:00 h. venda d'abonaments en el Groc.

22:00 h. Pregó d'inici de festes.

22:05 h. Cercavila amb els gegants i xaranga “Herederos del coñac”, durant la volta s'invitarà a tots els assistents a sangria.

24:00 h. Gran Actuació de l'orquestra “CAMELO”.

Dissabte 23 d'agost

08:00 h. Vaques a la Plaça Major.

13:00 h. Toc d'Ave Maria i volteig general de campanes.

16:30 h. Bous de carrer a la plaça Major.

20:00 h. Eixida de la romeria cap a l'ermita de la Patrona. Allí, darrer dia de la novena i rosari de torxes fins l'església parroquial, on es cantarà la Salve.

22:30 h. Bou embolat a la Plaça Major.

24:30 h. Festa en el Pavelló amb l'orquestra ATILA.

Diumenge 24 d'agost

07:30 h. Ave Maria i volteig general de campanes.

tradicional Relación del Ángel a cargo de Ana Adell Beltran.

21:00 h. Entrada de San Víctor desde la ermita de San José, conmemorando la llegada de sus reliquias a Forcall. En la plaza Mayor, Relación del Soldado romano. En la Iglesia, canto de completas.

24:00 h. Baile de disfraces en el pabellón de Fiestas amenizado por el cuarteto "GUARACHA". Entrada gratuita a todos los disfraces. Los mejores disfraces serán premiados.

Lunes 25 de agosto

07:30 h. Ave María y Volteo General de Campanas.

08:00 h. Rosario de la Aurora, seguidamente Santa Misa.

11:00 h. Misa solemne concelebrada.

12:30 h. Pasacalle que transcurrirá por las principales calles de la villa, con danzas y grupas.

13:00 h. Ave María y Volteo General de Campanas.

17:00 h. Vísperas cantadas en honor de San Víctor, nuestro patrón.

17:30 h. Procesión con la imagen del Santo y en la plaza Mayor, tradicional Relación.

22:00 h. "Ball Rodat" en la plaza Mayor.

24:00 h. Tradicional "coetà", que transcurrirá en la plaza Mayor. Se abrirá el Pabellón para todos (cohetes fuera del recinto).

Martes 26 de agosto

08:00 h. Excursión por el término organizada por la Colla la Comuna.

11:00 h. Aniversario en sufragio de los forcallanos difuntos.

16:30 h. Toros de calle en la plaza Mayor.

18:00 h. Apertura del "MESÓN DEL VINO" i de la cerveza.

08:00 h. Rosari de l'Aurora, seguidament Santa Misa.

11:00 h. Missa Solemne concelebrada.

12:30 h. Cercavila que transcorrerà pels principals carrers de la vila, amb danses i grupes.

13:00 h. Volteig General de Campanes

17:00 h. Vespres cantades en honor de la nostra Patrona.

17:30 h. Processó. En la plaça Major, tradicional Relació de l'Àngel a càrrec de Ana Adell Beltran.

21:00 h. Entrada de Sant Víctor des de l'ermita de San Josep, commemorant l'arribada de les seues reliquies a Forcall. A la plaça Major Relació del Soldat romà. En l'església, cant de completes.

24:00 h. Ball de disfresses al pavelló de Festes amenitzat pel quartet "GUARACHÀ".

Entrada gratuita per a totes les disfresses. Les millors disfresses tindran premi.

Dilluns 25 d'agost

07:30 h. Ave María i Volteo General de Campanas.

08:00 h. Rosari de l'Aurora, seguidament Santa Misa.

11:00 h. Misa solemne concelebrada.

12:30 h. Cercavila que transcorrerà pels principals carrers de la vila, amb danses i grupes.

13:00 h. Ave María i Volteig General de Campanas.

17:00 h. Vespres cantades en honor de Sant Víctor, el nostre patró.

17:30 h. Processó amb l'imatge del Sant i a la plaça Major, tradicional Relació.

22:00 h. Ball rodats a la plaça Major.

24:00 h. Tradicional "coetà", que transcorrerà a la plaça Major. El pavelló estarà obert per a tots (sense coets en el recinte).

Dimarts 26 d'agost

08:00 h. Excursió pel terme, organitzada per la Colla la Comuna.

11:00 h. Aniversari en sufragi dels forcallans difunts.

17:00 h. Bous de carrer a la plaça Major.

18:00 h. Inauguració del Cassal o Meson del Vi i de la Cervesa.

22:30 h. Bou embolat.

22:30 h. Toro embolado.

24:30 h. Actuación de la orquesta "MON-CAYO" Fiesta Ibicenca con cockteles para los asistentes vestidos todos de blanco. Los complementos han sido realizados en el taller de manualidades de la residencia de la Tercera Edad de Forcall.

Miércoles 27 de agosto

12:30 h. Décima concentración de paellas en la plaza Mayor. A los participantes se les facilitará el aceite y el arroz necesarios para poder hacer la paella. Patrocinado por la Colonia Forcallano Catalana.

16:30 h. Concurso de guiñote en el Bar Els Ports

17:30 h. Actuación "TO MIUSIC CHOU" para todos los públicos. . Patrocinado por la Asociación "El Groc".

18:00 h. Reapertura del "MESÓN DEL VINO"

21:30 h. Cena de "sobaquillo" en la plaza Mayor, todos los asistentes llevarán su propia cena. Polo y Conesa se hará cargo del vino necesario para tal evento.

24:00 h. Actuación duo "SABOR 2.000" en la plaza Mayor.

Jueves 28 de agosto

"Día de los niños"

11:00 h. Parque infantil en la plaza Mayor patrocinado por la Diputación Provincial.

16:30 h. Concurso de Botifarra, en el bar Ca Costa.

16:30 h. Talleres Infantiles

18:00 h. Reapertura del Mesón del Vino.

18:30 h. Chocolatada.

19:00 h. Mago "PITTYCLOWN".

20:30 h. Actuación de BATUCA INFANTIL a cargo de los niños del pueblo.

21:00 h. VIII Muestra Gastronómica Fiestas de Forcall.

21:30 h. Cena de hermandad con los platos de la VIII Muestra Gastronómica. Los participantes traerán escrita la receta, con los ingredientes y la elaboración.

24:00 h. Baile en la plaza Mayor, amenizado por el duo LUZ DE LUNA.

24:00 h. Actuació de l'orquestra MON-CAYO. Festa ibicenca amb còkrels per als assistents vestits tots de blanc. Els complements han estat realitzats en el taller de manualitats de la residència de la Tercera Edat de Forcall.

Dimecres 27 d'agost

12:30 h. Concentració de paelles a la plaça Major. Als participants se'ls facilitarà l'oli i l'arros necessaris per poder fer la paella. Patrocinat per la colònia Forcallano Catalana.

16:30 h. Concurs de guinyot, al Bar Els Ports.

17:30 h. Actuació "TO MUSIC CHOU" per a tots els públics. Patrocinat per l'Associació el Groc.

18:00 h. Obertura del Meson del Vi.

21:30 h. Sopar de paiporta a la plaça Major, tots els assistents portaran el seu propi sopar.

Polo i Conesa es farà càrrec del vi per al sopar.

24:00 h. Actuació del duo SABOR 2.000 a la plaça Major.

Dijous 28 d'agost.

"Dia dels Xiquets"

11:00 h. Parc infantil a la plaça Major patrocinat per la Diputació Provincial.

16:30 h. Concurs de Botifarra, en el bar Ca Costa.

16:30 h. Tallers infantils

18:00 h. Obertura Mesón del Vi.

18:30 h. Xocolatada.

19:00 h. Mac "PITTYCLOWN"

20:30h. Actuació de BATUCA INFANTIL a càrrec dels xiquets del poble.

Viernes 29 de agosto

"Día de los jubilados"

08:00 h. Marcha cicloturista organizada por la colla els Farts.

11:00 h. Solemne Misa

14:00 h. Comida de Hermandad.

16:30 h. Concurso de petanca patrocinado por la Asociación "Puig-Blanc"

17:00 h. Campeonato de futbol intercollas

17:00h. Exhibición de baile. Pabellón de fiestas.

18:00 h. Apertura del mesón del vino y inauguración del "MESÓN DE LA TAPA" con la colaboración del grup de dones els tres rius.

00:05 h. Toro Embolado a cargo de la Comisión.

01:30 h. Espectacular actuación de la Orquesta "CODIGO" en el Pabellón de Fiestas con regalos sorpresa.

Sábado 30 de Agosto

"Día de la Peña Taurina "Cornupetes"

12:30 h. "Vaquetes Confiteres" para disfrute de niños y mayores.

12:00 h. Apertura del Mesón del Vino.

17:00 h. Toros de calle en la plaza Mayor y prueba del toro a cargo de la Peña Taurina Cornupetes.

18:00 h. Reapertura del Mesón del Vino.

22:30 h. Toro Embolado "Buenmozo" a cargo de la Peña Taurina "Cornupetes".

24:00 h. Espectacular actuación de la orquesta "SCENIC" en el Pabellón de Fiestas, a cargo de la Comisión de Fiestas.

Agradecemos a todas las asociaciones y a la residencia de la tercera edad vuestra colaboración.

21:00 h. VIII Mostra Gastronómica Festes de Forcall.

21:30 h. Sopar de germanor amb els plats de la Mostra Gastronómica. Els participants portaran escrita la recepta, amb els ingredients i l'elaboració.

24:00 h. Ball en la plaça Major, amenitzat pel duo."LUZ DE LUNA"

Divendres 29 d'agost

"Dia dels Jubilats"

08:00 h. Marxa Cicloturista pel terme organitzada per la colla els Farts.

11:00 h. Solemne Missa en honor del jubilats.

14:00 h. Dinar de Germanor.

16:30 h. Concurs de Petanca patrocinat per l'Associació "Puig-Blanc".

17:00 h. Campionat de futbol intercolles.

17:00 h. Exhibició de balls al Pavelló de festes..

18:00 h. Obertura del Meson del Vi i inauguració del MESON DE LA TAPA. Amb la col·laboració del Grup de dones els tres rius.

00:05 h. (dissabte) Bou embolat a càrrec de la Comissió.

01:30 h. Espectacular actuació de l'orquestra CODIGO al Pavelló de festes amb regals sorpresa.

Dissabte 30 de setembre

"Dia de la penya taurina Cornupetes"

12:00 h. Casal del Vi.

12:30 h. "Vaquetes confiteres" per a xiquets i grans.

17:00 h. Bous de carrer a la plaça Major i prova del bou a càrrec de la penya taurina cornupetes

18:00 h. reapertura del Casal del Vi.

22:30 h. Bou Embolat a càrrec de la Penya Taurina "Cornupetes"

24:00 h. Espectacular actuació de l'orquestra "SCENIC", al Pavelló de festes a càrrec de la Comissió de Festes.

Agraïm a totes les associacions i a la residència de la tercera edat la seua col·laboració.

Autor: Sergio Bordás
Participant del concurs de fotografia del Forcall 2007

AVANCE DEL ESTUDIO DE LOS HALLAZGOS ARQUEOLÓGICOS REALIZADOS DURANTE LAS ACTUACIONES DE LA ZONA 2 DEL PLAN EÓLICO VALENCIANO EN LA COMARCA DELS PORTS.

David Vizcaíno León

Resumen

La ejecución del plan eólico valenciano (PEV) a puesto de manifiesto en la comarca dels Ports (Castellón) la existencia de un numeroso grupo de asentamientos prehistóricos y protohistóricos, algunos de los cuales ya se encontraban inventariados, mostrando una ocupación muy antigua de esta comarca interior. A dicha comarca corresponde las zonas 1, 2 y 3 del PEV, cuya obra ha sido efectuada por la empresa RENOMAR S.A. en la zona 2 es donde se emplazan los parques de la Muela de Todolella, Repoyas y Manzanera. Los dos primeros son los que nos interesa destacar en esta nota y de los que hablaremos en las líneas siguientes. Los yacimientos localizados en ellas abarcan desde el final del paleolítico hasta la época islámica.

Los parques de la Mola de Todolella y Refoies están ubicados en el extremo noroccidental de la provincia de Castellón en los municipios de Todolella, Olocau del Rey y Forcall, limitando con la provincia de Teruel (Bordón y Luco de Bordón). Se trata de una alineación montañosa de orientación suroeste-noroeste, perteneciente a la cordillera Ibérica que se extiende al norte de la sierra de Gudar a la altura de Tronchón (1779 metros en la Muela de Monchén) y se prolonga hasta el valle de confluencia de los ríos Guadalupe - Bergantes en Aguaviva (menos de 500 metros). dicha alineación la componen la sierra Manzanera (1248 metros), la Mola de Todolella (1138 metros), la sierra de la Menadella (1129 metros) y la sierra de los Mojones (949 metros) y constituye una divisoria entre los valles de los ríos Bordón-Guadalupe al oeste y los valles de los ríos Cantavieja-Bergantes hacia el este. Es una zona de paso entre el valle del Ebro, la costa del Maestrat y la sierra de Gudar, atravesada por numerosas veredas ganaderas de trashumancia y caminos históricos que unían las poblaciones del entorno.

Como paso previo a la instalación de los aerogeneradores ha sido necesaria una amplia labor de recopilación de datos en la que han participado un numeroso grupo de profesionales, que desde un punto de vista interdisciplinar han llevado a término la prospección, excavación y estudio de los yacimientos implicados. En estas líneas esbozamos las pautas de trabajo seguidas y algunos de los resultados obtenidos en estos trabajos.

El sistema de trabajo desarrollado para la corrección del Impacto Arqueológico en las obras de la zona 2 del PEV, se han desarrollado en distintas fases:

- Prospección intensiva de la zona ocupada por los parques eólicos de Manzanera, Mola de la Todolella y Refoies, con la finalidad de localizar yacimientos arqueológicos y elementos etnológicos y arquitectónicos existentes en estos parques, así como las posibles zonas de riesgo, para poder realizar una primera valoración del impacto provocado por la obra.
- Estudio de detalle, delimitación espacial de los distintos yacimientos y primera valoración de la entidad de los mismos. Para ello se contó en el equipo de trabajo con una empresa topográfica y un geomorfológico, lo que permitió convertir los puntos arqueológicos localizados en áreas, además de realizar valoraciones más concretas de los procesos post-deposicionales que habían afectado a los diferentes yacimientos.
- Sondeos previos, programa de sondeos arqueológicos realizados con dos objetivos claros, comprobar la existencia de niveles y/o estructuras arqueológicas en el subsuelo, y conocer la posible afección de la obra sobre los yacimientos.
- Excavación en extensión de algunos de ellos con la finalidad de obtener y recuperar toda la información histórica y valor patrimonial de los yacimientos.

Los yacimientos localizados en los parques de la Mola de Todolella y Refoies son siete, situados todos ellos en la parte más alta de la alineación montañosa. De este a oeste son: Quadralbe, Portell de la Rabosa, Morrón del Curro y Racó de Cantos en el término de Todolella; Sant Joaquím, Tossal de la Menadella y Refoies Altes en el término de Forcall (fig.1). Cronológica y culturalmente corresponden a diversas cronologías, desde yacimientos líticos de superficie prehistóricos hasta los protohistóricos e históricos.

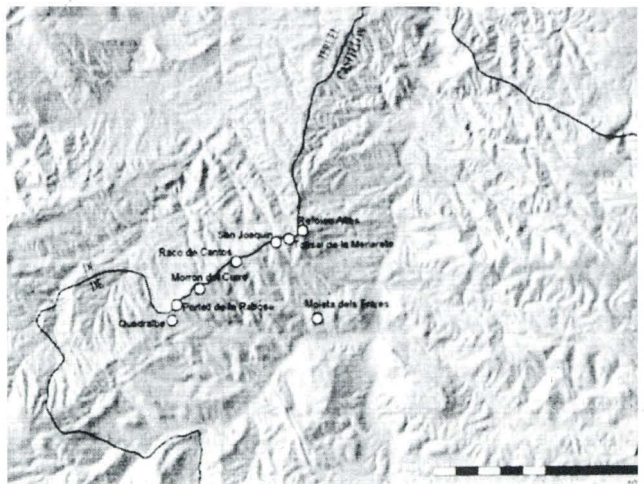

Fig. 1. ubicación de los diferentes yacimientos comentados en el texto y su relación con la Moleta del Frares/Lessera.

Fig. 2. vista general de la zona desde el Tossal de la Menadella.

Los más antiguos presentan básicamente conjuntos líticos, que proceden tanto de la recogida de superficie durante la prospección como del programa de sondeos manuales realizado en los diferentes yacimientos. Estos materiales se encuadrarían en una cronología amplia situada entre epipaleolítico-mesolítico y neolítico final como el Quadalbre, situado sobre un pequeño cerro (1110 metros sobre el nivel del mar) en el extremo occidental de la Mola de la Todolella donde se han recuperado cincuenta útiles agrupados en dos conjuntos cronológicos: hojitas de dorso, microburiles y raspadores característicos de grupos culturales del inicio del holoceno; por otro lado presencia de foliáceos de formato reducido y retoque plano, así como un fragmento de basalto pulido que nos sitúa a finales del neolítico.

En el sector 3 del Racó de Cantos II, situado en el piedemonte del pequeño cerro del mismo nombre, también se recuperaron industrias líticas de similares características al anterior yacimiento y correspondientes a las mismas etapas, aunque aquí junto a las hojitas de dorso se documenta un trapecio.

Mientras que el Morrón del Curro II, situado sobre un remarcado promontorio en el reborde noroccidental de la Mola de la Todolella (1138 metros sobre el nivel del mar), es el único de los tres que presenta una cierta homogeneidad cronológica en su conjunto, en el que se aprecia un elevado componente laminar/microlaminar, por lo que se adscribe el epipaleolítico-mesolítico, y en el que se destaca la presencia de microburiles, una lamina de dorso rebajado mediante retoque abrupto y un taladro realizado sobre lamina.

En este mismo yacimiento, Morrón del Curro, pero situado en la parte más alta se documentaron una serie de estructuras de piedra en un espacio que no supera los 100 metros cuadrados y dividido en tres departamentos, entre las que destaca el departamento 1 donde se excavó parcialmente los restos de una torre o atalaya de morfología oval. Los otros dos departamentos son de planta rectangular y sobre ellos se cimenta la torre. Los materiales recuperados en este asentamiento son básicamente cerámicas, entre las que destaca un vaso carenado, y sílex, así como un útil de percusión realizado sobre basalto. Las características de la cerámica son las que nos permiten situarlo en la edad de bronce, hacia mediados del segundo milenio.

Cronológicamente posterior, iniciado el primer milenio, son las denominadas cubetas de Sant Joaquím. Estas son una serie de estructuras negativas entrelazadas que han aportado un abundante conjunto de restos constructivos, cerámica, fauna

Fig. 3. vista general de la necrópolis de Sant Joaquím

y algo de metal. Por su morfología han sido interpretadas como basureros y puestas en relación con una estructura situada a unos cien metros. Lo más relevante es el amplio conjunto de cerámicas acanaladas recuperado que la sitúa cronológicamente en el bronce final III, además de un molde de arenisca con la impronta de un hacha de anilla, que podría fecharse ca. 900 a.C. Adscritos a la edad del hierro son cuatro los yacimientos excavados, el Racó de Cantos (sector 1), el Portell de la Rabosa, Refoies Altes y Sant Joaquím. Los tres primeros corresponden lugares de habitación en los que se han documentado tanto estructuras de habitación de planta cuadrada y hogares (Racó de Cantos y Portell de Rabosa), como estructuras defensivas (Refoies Altes), además de un amplio repertorio de cerámica, macroutillaje y adorno, que se ha podido complementar con los estudios de fauna que indican la existencia de una cabaña ganadera en la que predominan los ovicaprinos. Si bien algunos, como el Portell de Rabosa tendrían una orientación económica más agrícola, documentándose la presencia de molinos de mano y un hacha de basalto, así como posibles actividades mineras, pues en los conglomerados basales de la sierra donde se sitúa aparecen abundantes fragmentos de hierro en bruto.

Sin embargo el más espectacular es la necrópolis de Sant Joaquím, que cronológicamente relacionamos con los asentamientos anteriores. Excavado en casi su totalidad, muestra dos tipos de estructuras tumulares: circulares y cuadradas. Las primeras no presentan en su interior depósitos funerarios, estos se localizan alrededor de la estructura en la zona exterior. Las estructuras cuadradas, sin embargo si han aportado recipientes funerarios en su interior. Su excepcional conservación ha permitido observar la existencia de un acceso a estas estructuras techadas.

Para fechas posteriores destaca el Tossal de la Menadella, que recoge una ocupación ibérica y otra posterior islámica. De la fase ibérica se recuperaron abundantes restos de cerámica a mano y a torno, junto con unas fosas excavadas en las magas, de las cuales destacan un vaso globular con decoración geométrica incisa realizado a mano y las numerosas tinajas y tinajillas con decoración de líneas en rojo vinoso realizadas a torno, además de un fragmento de urna de orejeta. Mientras que de la fase islámica se documentaron varias habitaciones de un edificio, con sus respectivos pavimentos y restos de hogares. Su ubicación en lo alto del cerro de la Menadella, junto a un paso de ganado importante, adquiere aun mayor importancia por aparecer recogida su existencia en documentos medievales, con el nombre de Almenadella (García Sanz, García Edo, 1994).

Finalmente de época tardoantigua o altomedieval, es el Racó dels Cantos, situado en un promontorio hacia el sudeste, en él se excavaron una serie de estructuras que conforman la planta parcial de un recinto de tendencia cuadrángulas.

Así pues, a través de esta breve exposición se ha evidenciado la potencia-
lidad arqueológica de este territorio, próximo a la Moleta del Frares/Lesera y a
Morella. Con todos los resultados obtenidos se ha preparado una monografía que
marcara un paso adelante en los estudios de pre- y proto- historia de esta comarca,
sentando a su vez las bases para futuros trabajos, en una zona que desde siempre ha
sido un cruce de gentes y culturas.

BIBLIOGRAFÍA

- ANDRÉS, J (1994): aportaciones a la arqueología de Els Ports. Hallazgos y yacimientos arqueológicos inéditos del termino municipal de Morella. Archivo de Prehistoria Levantina, XXI, pp. 155-186, Valencia.
- ARASA, F. (1979-82): arqueología del término Municipal de Vilafranca. Separata del Boletín de Amigos de Morella y su comarca. Morella.
- ARASA, F. (1985-86): aportaciones a la arqueología turolense. Yacimientos y noticias arqueológicas de Mirambel, Fortanete, Cantavieja, La Iglesia del Cid, Mosqueruela, y el Puerto Mingalvo. Kalathos, 5-6, pp. 212-245. seminario de Arqueología y Etnología Turolense. Colegio universitario de Teruel. Teruel.
- ARNAL, J., PRADES, H., FLETCHER, D. (1968): La Ereta del Castellás (Vilafranca del Cid, Castellón). Trabajos Varios del SIP, 35. Valencia.
- BARRACHINA, E. (2002-2003): Excavacions al palau del Sant Joan de Cinctorres (Els Ports): els nivells protohistòrics. Quaderns de Prehistoria i Arqueologia de Castelló, 23, pp. 297-300. SIAP. Diputació. Castelló de la Plana.
- GARCÍA SANZ, A., GARCIA EDO, V. (1994): La Carta Pobla de Morella (Abril 1233). Generalitat Valencia. Castellón de la Plana.
- GUSI, F.; BARRACHINA, E. (2005): L'evolució dels grups cultural del bronze final i del ferro al País Valencià. Estat de la qüestió i problemàtica. Actes XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 2003) en Homenatge a Josep Barberà i Farràs "Món Ibèric als Països Catalans", pp. 95-116. puigcerdà.
- RIPOLLES, E. (1997): La Ereta del Castellar (Vilafranca): avance a la revisió de un yacimiento del Bronce Valenciano. Archivo de Prehistoria Levantina, XXII, pp. 157-178. Valencia.

LA PLAÇA

Seguint amb la secció de carrers, vaig a centrar-me en el carrer més important del poble pel que representa. En efecte La Plaça és la nostra àgora particular és allí que es concentra la vida comercial, l'administrativa, la festiva, la social i si els grecs també li adjudicaven la part religiosa nosaltres en continuem el costum perquè és a la Plaça que exterioritzem part dels nostres ritus cerimonials.

La meva intenció però, és més anecdotària que documental, en el sentit que el que pretenc és deixar constància de la memòria viscuda i dels relats orals que la gent repeteix, però he considerat que fóra bo buscar dades sobre La Plaça perquè si més no resulten curioses.

La tasca d'investigació històrica és costosa i escassa, crec que és del tot just que donem les gràcies a la gent que pacientment recerquen en documents antics que són difícils de desxifrar. Com sabeu J. Eixarch té publicats nombrosos treballs sobre la història del nostre poble i de la nostra comarca en general. En la compilació "Trabajos Històrics 1966-1993" hem trobat una 1ª referència sobre el carrer "Lo Pla" en document de 1554 referit a *caps de família que en quaresma d'aquest any van complir en Parròquia (pàg 21)*

⋮

Santiago Polo en la tasca de digitalització que està realitzant sobre els documents parroquials, també ha trobat en partides de defunció dels tomos dels Quinquè Llibre aquest nom de "Lo Pla" d'aquesta data de 1554.

No obstant això i rellegint el senyor Eixarch es considera l'any 1573 com la data d'urbanització de la Plaça (pàg 372 llibre Trabajos Històrics 1966-1993) que apareix amb el nom de Plaça de la Creu en una referència sobre la celebració d'un encant públich (almoneda o pública subhasta).

I per què Pla de la Creu?, Resseguint el mateix llibre de J. Eixarch (pàgines 69-70) hi ha documentació sobre els peirons que han estat situats al mig de la plaça (*Crònica del tio Muerte 6 de setembre 1886 es trau el peiró del mig de la plaça. De l'any 1893 està datada la construcció del segon peiró i aquest es mantindrà fins l'any 1936;* Segurament molts el recordaran i uns altres el coneixeu per les fotografies que es conserven.

La fesomia de la Plaça ha conservat sempre les construccions més característiques: el Palau dels Osset, la Casa de les Escaletes i el que nosaltres anomenem cobertissos i que segurament per la funcionalitat que se'ls donava de mantindre a recer la gent o per la gràcia dels porxos amb els arcs no s'han atrevit a tocar. No passa el mateix amb la resta d'elements, jo recordo vagament la font que tothom anomenava dels llibrells i els jardins, després la font de la senyora amb el cànter i els bancs, en fotografies antigues veiem les acàcies, i en les fotos actuals veiem bàsicament un gran avet i massa cotxes que la desfiguren i que no faciliten la mobilitat de ningú.

Els capricis ornamentals de la Plaça són similars als capricis per rebatejar-la, és ací que podem trobar curiositats sobre els noms que ha rebut fins ara. Ens havíem quedat amb el Pla de la Creu i ara en les dades del registre civil hem pogut constatar el següent

Des de l'any 1876 fins el 1884 apareixen registrats Plaza, o Plaza Mayor (indistintament)

En data de 16/09/1884 apareix com Plaza de la Constitución, quina de totes?. Per la proximitat amb les dates es deu tractar de la constitució de l'any 1876, però el mateix dia tornen a inscriure a algú i posen el nom de Plaza Mayor. Es torna a repetir com Plaza de la Constitución en data de 27/12/1884 i prou. Tot i que es va mantindre una placa amb aquest nom.

Després s'inscriuen com Plaza o Plaza Mayor aquesta darrera de forma preferent, fins l'any 1927 (inscripció de 16/07/1927) on apareix com Plaza de Alfonso XIII que dura també molt poc perquè en data de 16/12/1933 hi ha una inscripció amb el nom de Plaza de la República que també durarà poc com podeu imaginar. En data de 08/08/1938 ja hi ha registrat el nom de Plaza del Generalísimo Franco que després moltes vegades es queda amb Plaza del Generalísimo. És inevitable no fixar-se en la celeritat que hi ha per dedicar el carrer al nom del general i el que va costar de canviar-lo (en data de 21/03/1977 encara és la Plaza del Generalísimo), apareix com Plaza Mayor en data de 28/11/1984.

Afortunadament i malgrat els sotrats de la història per a nosaltres sempre ha estat i serà La Plaça.

Us he advertit però a l'inici que la meva pretensió era fer memòria del recull oral que té aquest espai per protagonista.

Un dels punts més importants de la Plaça és el Pilar Gros (correspon a un edifici que sembla van construir una branca dels Miró en l'època d'expandiment urbanístic).

Amb molta ironia avui en dia els avis que s'asseuen en els porxos d'esta zona l'anomenen la Moncloa, però el pilar Gros és un gran punt de referència en l'inici del carrer de Sant Vicent. Just ahí hem sentit contar una de les fetes més sonades del Tio Donís. Sembla que allí van acudir citades vuit o deu balladores del ball rodat que esperaven el ballador i no acudia, finalment van descobrir que eren víctimes d'una broma de Donís que s'hi havia compromés amb totes elles.

La gent de la generació de postguerra recorda una burreta que segurament no tenia res a veure amb el Platero literari, era la burreta del Roig de Gitana i li deien Linda . Linda era el joguet dels xiquets i quan hi havia algú que volia, passejar-se amb la burreta, el Roig es cobrava els viatges amb la seua berena. Aquests capricis se'ls donaven els més acomodats. No era el cas de la majoria que tenien tanta fam com el Roig o com la Linda.

Eixe món com veieu donava identitat a les persones i als animals més propers, se'n recorden del gorrinet del tio Fartavaques que l'acompanyava sempre que entrava a la taverna i de la vegada que la gateta que tenia la tia Bassilissa es va quedar atrapada en els cables de la llum de damunt de ca Osset i tots els xiquets l'esperaven amb una manta perquè no es matare.

A la Plaça també hi actuaven les companyies de teatre que recorrien el país per tal de guanyar-se la vida i els devia anar molt just ja que a l'hora de passar el plat molta gent fugia perquè tampoc no tenien la perra per a posar-la. I quan el cinema va guanyar terreny també a la Plaça s'hi instal.lava el tio "Foliceba" amb un llençol i una rudimentària màquina de projecció . No es pot dir que l'anomenat cine mut ho haja estat mai, un exemple clar és aquest d'este senyor a qui li ha quedat el nom precisament pels comentaris que feia. Quan hi havia una rinya ell, amb molta passió, prenia partit i deia: Fot-li, fot-li, fot-li Ceba...

Si a més sentiu allò de "el quiera estar cómodo que se traiga la silla" és perquè encara en recorden els bandos On més o menys s'expressava el següent: "Se hace saber que esta noche a las nueve habrá gran sesión de cine en la Plaza Mayor

se adverte que el que quiera estar cómodo que se traiga la silla”.

Les persones que rememoren açò tenen més de setanta anys i recorden la fam i la misèria que els va tocar viure quan eren menuts, els mals records de la postguerra, també l'escarni públic que van patir la gent no aliniada amb el bàndol guanyador, trista memòria per a la Plaça que va haver de viure aquesta escenificació. Aquesta gent, de la infantesa, salven el record de la llibertat que sentien que era l'única permesa i les ganes de créixer i de canviar el pas.

La meua és una altra generació i de la meua infantesa recordo a la Plaça la celebració de les firetes i de com anàvem a comprar-nos quincalla, les botigues de Ca Polo, Serret i l'Estanc.

Serret sempre ens posava els llegums en unes bossetes de paper perfectament plegades, amb tota pulcritud. A ca Polo de vegades solíem entrar pel carreró allí hi tenien la fàbrica de les gasoses i a ma casa sempre compraven allí la canyella per a fer les botifarres perquè sembla que la picaven ells i els semblava de major qualitat. De l'estanc recordo encara una entrada no molt gran i el paviment de fusta. De manera especial jo recordo el forn de ca la tia Juliana on ma mare els dissabtes d'estiu ens duia a tota la sagaleria del veïnat i ens feia bollos corridos o rotllets de l'acarat mentre nosaltres jugàvem per la plaça a conillets amagueu-se o a qualsevol altre entreteniment.

Del forn i ja acabo, hi ha matèria per a fer un anecdotari complet, riem encara cada vegada que ma mare ens relata alguna d'aquelles vivències. Us ressenyaré només una situació divertida que solia repetir-se cada vegada que hi havia un grapat de dones pastant, cada una posava un senyal al pa per a distingir-lo, el tio forner (Antonio) amb molta paciència treia i posava el pa per comprovar que no és cremés però quan hi havia tots el pans enforats la pregunta es feia necessària i tu quin senyal tens?, jo tall, jo també tall, i jo... -responien les dones- i abans d'acabar la frase la riota com podeu imaginar era general.

(Contalles a ca Pere Roc)

Narcisa Rambla Vives.

(agraïments: Pep Carbó per orientar-me en la recerca

LES MANS DELS PORTS: LES MANS A L'ESPARDENYA.

Les mans dels Ports¹ és un projecte cultural que es va començar a gestar en l'any 2.003 per part d'un equip de tècnics que treballaven en diferents Ajuntament de la comarca. Este projecte tenia dos objectius fonamentals, per una part dinamitzar a la comarca mitjançant la revalorització del patrimoni cultural, com és el cas dels oficis tradicionals i per altra part consolidar un grup de treball dels tècnics municipals que anare generant iniciatives i projectes de caire comarcal.

Per al desenvolupament del projecte es va contar des del primer moment amb l'ajuda i tutela acadèmica i moral de la Universitat Jaume I, a través del programa d'extensió universitària primer i posteriorment a través del Programa d'Acompanyament d'Iniciatives Socioculturals al Món Rural 2(Pais Rural), sent tutoritzats pel professor D. Vicente Zapata 3, de la Universitat de la Laguna, que ens va ajudar, acompanyar i organitzar en tot moment per a enfocar el projecte als objectius previstos. D'esta manera va començar a gestar-se "Les mans dels ports", a través d'un inventari d'oficis tradicionals de la comarca en general i de cada municipi en particular destacant en cada poble aquell que tingués un major pes socioeconòmic, establint-se els següents:

- Ares, el pastoreig
- Castellfort, el forn.
- Todolella, el mas
- Cinctorres, La faixa.
- Vilafranca, la pedra en sec.
- Portell, el tèxtil.
- Forcall i la Mata l'espardenya
- Torre d'en Besora, la mina
- Xert, les oliveres.

No estan ni tots els oficis ni tots els pobles, però es tractava de tots aquells interessats en participar en un projecte que, de moment, no deixava de ser això, un projecte de dinamització dels oficis tradicionals. D'esta manera van començar a realitzar-se activitats puntuals com les Mans al Forn a Castellfort, on es va recuperar per a la cocció l'antic forn del poble durant una jornada o les Mans a l'espardenya a la Mata on a través de l'associació de jubilats es va realitzar una concentració d'un dia de tots els espardenyers del poble.

Cap a 2.006 se'ns va presentar la oportunitat de participar en Agroultura4, un projecte de cooperació interregional que s'emmarcava dins de la Iniciativa Comunitària Leader+, que a través de Portmader5 junt a altres Grups d'acció local es pretenia dur a terme.

El projecte va obtenir el finançament demanat, de manera que es va poder realitzar el ventall d'actuacions programades per a la comarca dels Ports, així en Forcall s'ha creat la secció de l'espardenya de la Col·lecció Museogràfica permanent de Forcall, la qual constitueix un important potencial d'atracció turística i cultural. Amb la secció de l'espardenya es pretén documentar tot el procés d'elaboració de les espardenyes que es realitzaven a Forcall, des de la matèria primera fins al producte elaborat, de manera que quede constància per a futures generacions, a banda de reconèixer la importància socioeconòmica que el treball de l'espardenya va tenir en el nostre poble. Així esta iniciativa és la primera d'un llistat d'activitats que des de l'Ajuntament es volen promoure, per tal de donar no sols a l'ofici sinó també a tots aquells espardenyers i espardenyeres el reconeixement que es mereixen.

Per a l'equip de treball de les mans dels Ports és tot un plaer vore com tot el treball desinteressat que es va realitzar en este projecte, ha donat fruits, i avui en dia, existeixen arreu de la comarca un grup d'instal·lacions i actuacions que ens recorden qui som i d'on venim, i es converteixen en elements que poden contribuir al nostre desenvolupament futur, així com en ferramentes de les que poden néixer futurs projectes.

1 <http://www.lesmansdelsports.com>

2 <http://www.paisrural.uji.es/>

3 <http://www.vzapata.com/>

4 <http://www.agrocultur.net/>

5 <http://www.portmader.info>

LA MEMÒRIA D'UN SEGLE DIFÍCIL.

Ara fa un any es va ficar en contacte amb l'Ajuntament de Forcall una alumna de la Universitat de Granada que estava realitzant la seua tesis doctoral al voltant de la figura de Vicente Pertegaz que va ser poeta, mestre i traductor valencià i alcalde de Forcall!!!. Açò va ser una sorpresa per a tots, ja que no coneixíem la seua existència ni que vam tenir un alcalde amb estes característiques. Des de Granada ens van facilitar la seua biografia així com informació sobre la seua figura.

Biografia de Vicente Pertegaz Martínez (1.909-2.002).

Vicente E. Pertegaz Martínez va nèixer en Bétera (València) el 1 de novembre de 1909. Cursà estudis de magisteri en l'Escola Normal de València i començà a exercir la seua carrera docent com mestre interí en forcall (Castelló), on arribà a ser elegit alcalde en 1933. Ocupà aquest càrrec breument ja que el mateix any obtingué la seua plaça de mestre definitiva en San Antonio de Requena (València). Va decidir emprendre estudis de Pedagogo i va demanar el trasllat a Rebollosa de Pedro (Soria) per a estar més a prop de Madrid, on es matriculà en la facultat de Filosofia i Lletres. Militant del PCE i de la F.E.T.E. (Federació Espanyola de Treballadors de la Ensenyança) la seua intervenció en la revolta d'octubre de 1934 en Astúries, li van portar a acceptar un lloc de lector d'espanyol en École Normal de Carcassone. A la seua tornada publicà *Entre Luna y Acequia* (Madrid, Ediciones Literatura, Pen Colección, 1935), llibre de poemes neopopularistes que tenen com a protagonista l'horta valenciana. Va fer la guerra en les files republicanes, arribant a cap de la IX divisió. A penes acabà la guerra començà l'exili en la URSS, on trobà treball com a professor d'espanyol en el Institut de Idiomes de Moscou. En 1941 ingressà en la Komintern com a traductor oficial d'espanyol i en els anys següents a la dissolució de esta, serà col·laborador en Radio Espanyola Independent, la mítica Radio Pirenaica, baix les ordres de Dolores Ibárruri.

La seua estància en el país soviètic se prolongarà durant més de quaranta anys, desenvolupant en este temps una important tasca com a traductor, junt amb altres exiliats espanyols com César M. Arconada, J.A. Uribe o Josefina López Ganivet. A demés, iniciarà una productiva relació amb el cinema, arribant a traduir al espanyol quasi la totalitat de la filmografia soviètica produïda entre 1948-1979. en aquest temps va escriure també les novel·les *EL camino justo* i *Mis amigos del Posiego*, que no han pogut recuperar-se.

En 1984 tornà definitivament a València, primer a Bétera i més tard a Perellonet. Va morir en 2002 deixant innedita la seua novel·la *La guerra absurda* centrada en la seua participació junt amb altres mestres en la Guerra Civil. Ja tenia el títol de la seua pròxima novel·la *Los perros del Perellonet*.

La memòria d'un segle difícil. Extracte de l'entrevista que se li va realitzar a Vicente Pertegaz en el diari El Temps.

Cap a l'any 2.000 Vicente Pertegaz vivia tranquil·lament retirat en el Pellonet, vora la mar, al sud de València. "... El pellonet, és doncs, el refugi d'un home que arribà a comandant de l'exèrcit de la república, que visqué anys i anys a l'ombra del Kremlin, a Moscou i que ara, de retorn al país que és seua redacta centenars de fulls explicant la guerra del trentasis i recordant els seus companys mestres que no la sobrevisqueren.

- jo era mestre renegat...

- mestre renegat, ¿per que?

- Per que jo sabia que tenia per obligació dues coses: ensenyar religió i ser un dependent del cacic i del rector del poble on estigués. Per aixó em vaig decidir els últims anys de la monarquia a no ser mestre. Però, quan arribà la república, vaig entendre que allò era una altra cosa i em vaig posar a exercir amb un entusiasme indescriptible. Fixa't si canviaren les coses, que el primer que va passar és que em feren alcalde del Forcall, que és on jo treballava, per que la República va decidir que es formaren unes gestores municipals integrades per un representant dels obrers, un dels patrons i l'intel·lectual més jove. Aquest era jo: Jo vaig votar l'obrer per a alcalde, l'obrer a mi, i el patró, entre l'obrer i jo, em preferí a mi.

Així, doncs, vaig ser alcalde als 22 anys. Varem fer una bona revolució a Forcall.

Vicent Pertegaz riu divertit quan recorda la petita revolta social que es va dur a terme a Forcall. Al petit poble del Maestrat, en aquells anys hagué de parlar més d'una vegada de la Unió Soviètica Revolucionària d'aquells anys. Un record que el perseguí després durant dècades a Rússia.

Foto de José Miguel Carbó Puig
Participant del concurs de Fotografia de Forcall 2.007

Autor: Miguel Carbó Sos
Guanyador del II Premi del concurs de fotografia de Forcell 2.007